

A fotózás mint a szenvedélybetegségből felépülőkkel végzett szociális munka eszköze

Photography as a tool for social work with substance users in recovery

ZSOBRÁK NÓRA

Összefoglalás

A szociális szakember számára előnyös, ha van egy eszköze – esetünkben egy objektív – amely segít meglátni olyan mögöttes tartalmakat, amelyek elkerülnék a figyelmét, vagy egyáltalán nem is bukkannának fel. A fotó megláttatja a szereplők magatartását, kiszélesíti a perspektívát, és használatával további elemzésre nyílik lehetőség. Mennyiben járulnak hozzá a fotók egy eset mélyebb megismeréséhez, mennyiben segítik a szociális szakember munkáját, hogyan használható a fotó mint terápia? S ami a leglényegesebb: a felépülő maga hogyan jeleníti meg képekben saját világát? Miképpen lehet ő maga a szociális munka aktív résztvevője, saját életének vizsgálója? A szerző kutatásában rögzített életút-interjú és az interjúalany által készített képek közötti összhang arra enged következtetni, hogy a fotóterápia egy jól használható módszer, és a feltételek, amelyek az alkalmazásához szükségesek, könnyen biztosíthatók bárki számára.

Kulcsszavak: *fotóterápia¹ – objektív – reflektivitás – felépülés – interpretáció*

Abstract

It is fruitful if the social worker has an innovative tool – in this case, an objective – which helps to realize underlying contents that would escape our attention or would not even manifest themselves. The photo reveals information on the behaviour of actors; broadens our perspective; and opens possibilities for further analysis. Photos deepen our understandings concerning the case; facilitate social work interventions and serve as a creative therapeutic tool. What is the world like according to a person in recovery? How can the recovering person become an active participant of the therapeutic process and an explorer of one's own life? In the current research the harmony between the data obtained from the lifespan interview and the photos yield a conclusion that

¹ Lényeges e terminus pontos írásmódja, hiszen a *fotóterápia* – más szóval fényképterápia – szót csupán egyetlen ékezet választja el a bőrgyógyászati eljárásként ismeretes fototerápia kifejezéstől. Az angol *phototherapy* szó viszont egyaránt használatos a fotóterápia, illetve a fototerápia értelmében.

phototherapy is a feasible method in social work. The conditions, which are necessary for applying the method, are easily available for anybody.

Keywords: *phototherapy – objective – reflectivity – recovery – interpretation*

Bevezető gondolatok

Miért éppen a fotó? A szociális szakember különböző tevékenységei között álláspontot definiál, akciót szervez egy-egy helyzet feltárásához; előnyös, ha ehhez hozzájárul egy eszköz, egy objektív, amely segít meglátni olyan mögöttes tartalmakat, amik első látásra elkerülnék figyelmünket, vagy egyáltalán nem is bukkannának fel. A fénykép hozzáférést biztosít olyan információkhoz, amelyek másként talán nem kerülnének napvilágra. Nem csak készítője, de alanya is többlet-reflexióhoz juthat általa. Nemcsak feltár, hanem segít megláttatni a szereplők magatartását, kiszélesíti a látásmódot, és használatával árnyaltabb elemzésre nyílik lehetőség. Részletgazdagabbá válnak az események, élethelyzetek – melynek megértéséhez a szakembernek egyúttal a(z ön)reflektivitás gyakorlására is szüksége van –, illetve dokumentálhatóbbá válik a beavatkozás.

Az alábbiakban bemutatandó kutatásom célja felderíteni: mennyiben járulnak hozzá a fotók egy eset mélyebb megismeréséhez, mennyiben segítik a szociális szakember munkáját, hogyan használható a fotó mint kutatási és terápiás eszköz, és ami a leglényegesebb, maga a szenvedélybetegségből felépülő személy hogyan jeleníti meg fényképekben saját világát. A fényképek segítségével végzett feltáró kutatás elősegíti, hogy betekintsünk a felépülőben lévő függő személy mindennapjaiba, illetve hogy ennek révén a kliens mint egyedi, megismételhetetlen személy élesebben kerülhessen a szociális (és más) szakemberek munkájának fókuszába. Ilyen keretek között nem csak a szakmai tevékenységek alanyaként jelenik meg, de aktív résztvevőjeként is, és nem csupán tárgya a vizsgálódásnak, hanem aktív közreműködője is. A fényképek segítségével végzett kutatások és segítő intervenciók alanyai képeikben interpretálják a kutató vagy a segítő számára személyiségének felszín alatti vonásait, rejtett képességeit, amelyek előhívása, értékelése fontos momentuma mind a kutató, mind a segítő munkának. Az általam végzett kutatásban figyelemre méltó összhang jelent meg az interjúalanyommal készült életút-interjú és az általa készített képek között, ami arra enged következtetni, hogy saját világuk fényképeztetése kutatási alanyokkal és kliensekkel jól használható módszer, melynek alkalmazásához nincs szükség beható technikai tudásra sem a résztvevő, sem a kutató vagy segítő részéről. Azok a feltételek, amelyek szükségesek a módszer alkalmazásához, könnyen elérhetőek bárki számára.

A fényképezés mint egyéb kutatási módszerek kiegészítése

Ha fényképezünk, vagy fényképeztetünk, és a fotóanyagot interpretáljuk, eljutunk a társadalmi élet vizuálisan megragadható aspektusaihoz, a vizuális adatokhoz. Két fő célja van ezen adatok kiemelésének, megragadásának: először is szeretnénk feltárni a társadalmi élet, a kultúra vagy a társadalmi struktúra lényeges jellemzőit, ami egyfelől a leírás szintje; másfelől a fényképezés nem korlátozódik magára a leírásra, hanem éppen a lefényképezett jelenségek mélyebb, rejtett tulajdonságainak felfedezésére törekszik. E második cél ambiciózusabb, és nehezebb is.

A fényképezés a hagyományos, kvantitatív szempontokat érvényre juttató tartalomelemzés sajátos kibontakoztatását segítheti elő, illetve annak kiegészítését adhatja. Azok a fotóorozatok vethetőek különösen jól tartalomelemzés alá, amelyek ugyanazokat a tárgyakat vagy helyzeteket ábrázolják, és így lehetővé teszik a különbségek megragadását. A fotográfia esetében, egy jól összeválogatott fotókollekción belül, a felvetett probléma vagy kutatói kérdés szempontjából lényeges lehet a vizuális elemek elkülönítése, és az eredmények kvantitatív analízise. Ezzel a módszerrel tudjuk vizsgálni a fénykép külső, szemmel látható elemeit. Az elemzés első állomása természetesen a probléma világos meghatározása, a második a fotóforrás kiválasztása, mely várakozásunk szerint gazdag anyagot kínál az adott probléma elemzéséhez. A harmadik állomás is szükségszerű, mégpedig a konkrét mintavétel: a lefényképezhető tárgyak és jelenségek köre hatalmas, ezért – mint minden kutatásnál – szem előtt kell tartani a mintaválasztás legfontosabb szempontjait. Negyedik lépés a fotóanyag kódolási protokolljának meghatározása, amihez szükség van a képek elemeinek azonosítására, sajátos kategóriákkal történő meghatározására. Lényeges, hogy ezen kategóriák legyenek átfogóak, mégis kellően behatárolhatóak. A fotók kódolása az ötödik állomás, amely a legmunkaigényesebb. Hatodik a mennyiségi analízis, vagyis az összes kategória előfordulási gyakoriságának megállapítása a fotóanyagban. Végül, hetedik állomásunk a következtetések megfogalmazása: itt különböző statisztikai módszereket lehet alkalmazni, például a faktoranalízist. Az előbbieken megfogalmazottak azt mutatják, hogy a fotók kvantitatív analízisének lehetőségei meglehetősen korlátozottak, és bár úgy tűnik, hogy ennek a módszernek új perspektívát nyit a szkennelés és a számítógépes adatfeldolgozás, az eredményt hozó kategóriák kiválasztása mindig alkotó, nem automatizálható tevékenység marad. (Sztompka, 2009)

A személyes dokumentumok kvalitatív elemzésének módszerét a fényképezés ugyancsak kiegészítheti és gazdagíthatja. A módszer kidolgozó, William Thomas és Florian Znaniecki (1976, idézi Sztompka, 2009) humanisztikus szociológiaként definiálták az eljárást. Magától értetődik, hogy a személyes dokumentumokat ki lehet bővíteni fényképekkel, különösen családi fotókkal, amatőrök által készített képekkel. „A fényképeket hasonló módon kell kezelni, mint a kézzel írt vagy

nyomtatott dokumentumokat, vagyis olyan szövegeknek kell tekinteni, amelyek jelentését éppúgy fel kell tárni, mint az egyéb szövegeket”. (Emmison & Smith, 2000)

A családi fotók elemzése során az a legfontosabb, hogy elmélyüljünk a családi életben betöltött funkciójuk megértésében. Christopher Musello (1979, idézi Sztompka, 2009) szerint a családi fényképezés gyakorlati funkciója meghatározó. Négy ilyen funkciót különböztet meg: a közösség megerősítése, a családtagok közötti interakció kezdeményezése, a goffmani önreprezentáció és a családi élet dokumentálása. Pierre Bourdieu még két funkcióval egészítette ezt ki, mégpedig a presztízfunkcióval és a kikapcsolódás funkciójával. (Sztompka, 2009)

Témánk szempontjából lényeges lehetőség a fotóinterpretáció segítségével készülő interjú: ennek a módszernek az a lényege, hogy képeket mutatnak a kutatás alanyainak, amit spontán interpretáció követ. Egy átlagos interjúban ugyanez a szerepe az interjúkérdésnek, itt azonban a fotó helyettesíti azt. A kutató szerepe az interjú folyamán lehet aktív vagy korlátozott: utóbbi esetben csak bevezető kérdéseket tesz fel. Az interjú kiindulópontját is adhatják egyes fotók vagy fotósorozatok: az interjú témáját ezzel a bemutatott tárgyakra koncentrálnak. Ezt a célt különböző fotók szolgálhatják. Lehetnek talált fotók, amelyeket tudatosan választ ki a kutató (pl. sajtófotók). Lehetnek a kutató által az interjú előtt célirányosan készített fotók is, amelyek tematikusan kötődnek a kutatási problémához. Harmadszorra, a képek az interjúalany otthonából származó családi fotók is lehetnek, amelyeket az interjú során megmutat a kutatónak. Továbbá választhatók kultikus, az adott kor híres ikonjait ábrázoló fotók is.

A fotóinterjú jellegét tekintve lehet kiegészítő vagy önálló. Amennyiben kutatásunk szempontjából adekvát módszernek tekintjük, akkor lebonyolításához öt fázist kell végigkövetnünk, melyek a következők: a kutatási probléma megfogalmazása, a kutatás témájára asszociáló fotók kiválasztása, a bevezető, segítő kérdések megfogalmazása, az interjú lefolytatása a fénykép megmutatásával és egyben az interjú rögzítése, végül pedig az interpretáció és következtetés megfogalmazása a felvetett problémával kapcsolatban.

Természetesen kérdésként vetődhet fel, hogy milyen előnyei vannak ennek a típusú interjúnak. Egyrészt könnyen előhívja a kutatás alanyának reakcióját, másrészt a pusztán verbális interjúkhoz képest közvetlenebb helyzetet teremt azzal, hogy a kutató és a kutatás alanya a fotókat közösen nézegeti és kommentálja. Tehát a fotóinterjú lehetővé teszi a megnyilatkozás nagyobb spontaneitását, és csökkenti a kérdezett-effektust. Az ilyen típusú módszerekben, mint például a Rorschach-teszt esetében is, azokhoz a tudati rétegekhez való eljutásról van szó, amelyek nem tárgyai az artikulált önreflexiónak, így nem jelennek meg a verbális válaszokban. Bonyolultabb

verziója a fotó felhasználásának, ha az fókuszcsoportban történik. Ekkor a beszélgetés fókuszába a képek és a rajtuk fellelhető problémák kerülnek. A módszer kulcsa a beszélgetésben résztvevők megfelelő kiválasztása: lehet például törekedni homogén vagy szakmai csoport összeállítására. Jim Goldberg olyan módon alkalmazta a módszert, hogy egy hajléktalan közösséget fotózott, majd a helyi életkörülmények háttérével készült egyéni és csoportos portrékat odaadta a kutatás alanyainak, és arra kérte őket, hogy írjanak a képekhez kommentárt, feliratot. Ilyen módon érdekes szöveghez jutott, amelyeket valószínűleg soha nem kapott volna egy átlagos interjú során. Ezt követően ugyanezt a feladatot adta ki középosztálybeli embereknek is, majd a két csoport összehasonlítása során éles különbségek rajzolódtak ki az értékrendszerek között. (Sztompka, 2009)

A fénykép mint az interpretáció tárgya – értelmező megközelítések

Hermeneutikai elemzés: A fénykép ebben az értelmező keretben nem tekinthető személytelen objektumnak, hanem mindig *valaki* készíti azt, s az interpretáció célja az, hogy megértse az alkotó szubjektív szándékát, „közlését”. Vannak tehát kérdések, amelyeket feltétlenül fel kell tennünk értelmezése során. Ki készítette a képet? Milyen társadalmi szerepben készítette? Milyen helyzetben volt? Milyen szándékkal készítette a képet? Kinek készítette azt? Milyen előfeltevések, sztereotípiák határozták meg a fotó elkészítését? Milyen társadalmi perspektívából figyelt a kép megalkotója? Milyen életrajzi tapasztalatokat juttatott nyilvánosságra? Milyen technikai kompetenciákat használt fel? A fotó hermeneutikai elemzésének tárgyát – a fénykép készítőjének vonatkozásában – nagyrészt ilyen, és ehhez hasonló kérdések alkotják.

Gyakran előfordul, hogy a fényképkészítés motivációja a művészi aspiráció. A fotósok általában szeretik, ha művésznek tartják őket, ezért gyanítani lehet, hogy alkalmazkodni fognak az aktuális divatos művészi irányzatokhoz, stílushoz, s ennek megfelelően előszűrik a kép tartalmát, kompozícióját. Ha ennek a motivációnak tudatában vagyunk, akkor lehetővé válik, hogy korrigáljuk a fotó tartalmának értelmezését. Ez tehát egyfajta „veszélyforrás”, ami torzíthatja a társadalomábrázolást. Az alkotó motivációja részletesebb feltárásának kulcsa lehet tehát az, ha meghatározzuk a műfajt. Mindegyik műfajhoz tipikus szándékok, motivációk és érzelmek tartoznak.

A fotós alkotói szándékának hermeneutikai értelmezésében jelentős szerepet játszik az empátia: ha bele tudjuk képzelni magunkat a fénykép szerzőjének szerepébe, társadalmi helyzetébe. Ezen a ponton azonban elkerülhetetlenül jelentkezik egy probléma, mégpedig az, hogy mi magunk, az értelmezők is szubjektív alanyok vagyunk, a magunk motivációival, szándékaival, előítéleteivel. Az nem lehetséges, hogy mindettől teljességgel megszabaduljunk;

az empátia ugyanakkor megteremtheti annak feltételét, hogy amennyire lehetséges, felfüggeszük saját előítéleteinket. Az interpretációt sok esetben megkönnyíti a szerző által a képhez mellékelte kommentár – bár a jelzett értelmezési problémát teljes mértékben ez sem küszöböli ki. A hermeneutikai elemzés bizonyos esetekben közvetlenebb módszerrel is élhet, mégpedig olyan módon, hogy életút-interjú készítenek a fotó szerzőjével, és ezzel feltárják saját nézőpontját.

A felmerülő kérdések azonban távolról sem merülnek ki a fénykép alkotójára vonatkozó felvetésekkel. Hasonló dilemmákkal szembesülünk akkor is, amikor a képen szereplő tartalmakat értelmezzük: kik láthatók a képen, milyen szubjektív jelentések kontextusába helyezhetők el stb. A fényképek elemzése során tehát szem előtt kell tartanunk, hogy maga a kép nem ad biztos, közvetlen tudást, hanem csak következtetéseket enged meg az általa ábrázolt személyekkel és tárgyakkal kapcsolatban – ajánlatos tehát kritikusan reflektálnunk saját értelmezésünkre, amikor a képen látottaknak jelentést tulajdonítunk.

Szemiológiai interpretáció: „A szemiológiai interpretáció alapeszméje feltételezi, hogy a fénykép egy jel, vagy jelrendszer, amely mögött kulturális jelentések rejlenek.” (Sztompka, 2009) Ez a megközelítés abban különbözik az előzőleg tárgyalt hermeneutikai elemzéstől, hogy ennek során elszakítjuk a képet a szerzőtől. Míg a hermeneutikai interpretáció a szerző és az ábrázolt személyek szubjektumára irányul, a szemiológiai (és a strukturalista) értelmezés a kép elemeinek jelentését a közösségi, vagy akár egyetemes kulturális jelentésrendszer viszonylatában ragadja meg.

Strukturalista interpretáció: Sztompka (2009) úgy fogalmaz, hogy a fénykép szemiológiai elemzése csupán bevezető a strukturalista elemzéshez. Ez a fajta elemzés azt feltételezi, hogy a megfigyelt helyzetek, jelenségek nem véletlenszerűek és kaotikusak, hanem a társadalmi struktúra láthatatlan kisugárzásai. Ezek kijelölik a társadalmi helyzeteket, az események lefolyását, és meghatározzák azt, ami a társadalmi életben előfordulhat. Ha tehát a fénykép a társadalmi élet egyes mozzanatait ábrázolja, akkor benne is ezek a struktúrák jelennek meg. Az interpretáció feladata ebből következően a struktúrák felmutatása és elemzése. Sztompka a társadalmi struktúra négyféle elemét különböztet meg: az emberi tevékenységeket, a társadalmi szabályokat, az eszméket és az életlehetőségeket. A fotók például nagyon jól megragadhatják a vagyoni különbségeket, társadalmi ellentéteket, a szegények szélsőségeit és a marginalizálódást.

Diszkurzív interpretáció: Az eddigi elemzési típusok felsorolásával kétféle szempontot határozott meg Sztompka a fényképre mint jelek közvetítőjére vonatkozóan. Egyik a kép készítője által adott szubjektív jelentések feltárása (hermeneutika), a másik pedig maga a kép jelentéseinek elemzése, és pedig vagy formálisan (szemiológia), vagy tartalmilag (strukturális analízis). A diszkurzív

interpretáció esetében azonban felmerül egy harmadik szempont is: ez a kép befogadása. Ahogy a jelentés nem valamiféle objektív adottság, természetesen a befogadás sem pusztán passzív észlelés: a befogadó is részt vesz a jelentésalkotásban. A fénykép jelentése ezen elképzelés szerint egy olyan diskurzus keretében formálódik, amelyben szerepet kap az alkotó és alkotása, a befogadó, és a befogadás (történelmi-kulturális) kontextusa. Az, hogy az egyén észreveszi-e a fénykép lehetséges jelentéseinek sokaságát, a többértelműséget, erősen függ pszichológiai jellemzőitől és kulturális háttérétől. A befogadás ugyanis tanult, a nézőbe saját kultúrája által beleoltott képesség. Bár a fotós a fényképet felruházta valamilyen jelentéssel, a fénykép befogadásában kétségkívül szerepet játszanak olyan tényezők, mint például a közösségi vagy szakmai perspektíva, vagy a kép szemlélőinek osztályhelyezése. Ebből a szempontból sajátos műfajt képviselnek a reklámfotók, amelyeknek épp az a lényege, hogy alkotóik a befogadók fejével próbálnak gondolkodni, hogy eljussanak a fogyasztók egy bizonyos rétegéhez, és ott kiváltsák kívánt hatást.

Sztompka következtetése, hogy a lehetséges értelmezések sokasága közepette nem érdemes egyetlen interpretációt tételezni. (Sztompka, 2009)

A fotóterápia módszere

A fényképeket világszerte terápiás eszközként használják mint katalizátort, hogy elmélyítsék a kommunikációt a terápia vagy a tanácsadás során. (L. pl. PhotoTherapy Centre, é. n.) Minden pillanatkép, amelyet egy személy készít, vagy csak birtokol, egyfajta önarckép, tükör, amelynek saját „memóriája” van, hogy visszatükrözze azokat a pillanatokot és embereket, amelyek elég fontosak voltak ahhoz, hogy megörökítse. Sorozatként a személyes fotók folyamatos történeteket tehetnek láthatóvá. Megmutatják, hogy hol volt az egyén fizikailag és érzelmileg, és előre jelezhetik fejlődésüket. Sőt, az emberek csupán egy képeslapra, magazinra vagy mások által készített pillanatfelvétellel adott reakciójukkal is tanulságos nyomokat hagyhatnak saját belső életükről és titkaikról.

A fényképek jelentése nem „vizuális tény”, terápiás kontextusban inkább az a fontos, hogy milyen érzelmeket és gondolatokat váltanak ki. Miközben az ember egy fényképet néz, spontán módon „hozza” a fotó általa konstruált jelentését, ám könnyen lehet, hogy a kép készítője más szándékkal, más értelmezéssel dolgozott. A jelentés tehát a szemlélőtől, az értelmezőtől is függ, felfogása és egyedi élettapasztalatai gyakran reflektálatlanul, automatikusan meghatározzák a keretet, amiben a világ jelenségeit szemléli. Így minden személy képekre adott reakciói speciálisak: sokat elárulhatnak magáról a kép szemlélőjéről, főleg ha a terapeuta a megfelelő kérdéseket teszi fel hozzá.

A legtöbb ember sok fotót tart maga körül, anélkül, hogy valaha is megkérdezné magától, miért. Mivel a fotók tartósan rögzítik a pillanatokat, beleértve a hozzájuk tartozó érzelmeket is, egyfajta természetes hídként funkcionálhatnak. Így az ember elérheti azokat az emlékeket, amelyek már feledésbe merültek. Ez a híd segít, hogy a terapeuta a megfelelő kérdéseket tegye fel, amelyek ezeket az emlékeket felszínre hozzák. A terapeuták számára a kliensek fotói gyakran szolgálhatnak kézzelfogható szimbolikus szelf-konstrukció, illetve metaforikus átmeneti tárgy gyanánt, amelyek egyfajta belső látványként jelennek meg.

A terapeuta irányítása mellett – aki természetesen elsajátította a fotóterápiás technikákat – a kliensek felfedezhetik, hogy saját képeik, családi fotóalbumaik mit jelentenek számukra érzelmileg, amellet, hogy mit jelenítenek meg vizuálisan. Ezek az információk ott rejtőznek minden személyes fotográfiában, melyek a terápiás térben felszínre kerülhetnek, így közvetlenebb és kevésbé cenzúrázott tudat-tartalmak válhatnak hozzáférhetővé. A fotóterápiás ülések során a képek nem csak passzív szemlélődésre adnak lehetőséget, hanem aktívan létrehozott, feldolgozott, átdolgozott formában nyújthatnak új narratívákat. Ez lehetővé teszi a kliensek számára, hogy jobban elérjék, megértsék és kifejezzék magukat, oly módon, ahogy az korábban nem volt számukra lehetséges.

Mivel a terápia során a kliensek interakcióba lépnek saját, egyedi vizuális valóság-konstrukcióikkal, ezért a fotóterápiás technika különösen előnyös lehet azoknak az embereknek a számára, akiknek verbális kommunikációja korlátozott, szocio-kulturálisan marginalizált helyzetben vannak: így fogyatékkal élőknek, nemzeti kisebbségek tagjainak, peremhelyzetben lévőeknek; de alkalmas lehet konfliktuskezelésre, mediációra, továbbá alkalmazható az előbbiekhöz kapcsolódó területeken is.

Napjainkban igen elterjedt a digitális technológiák használata, ezért még izgalmasabb lehetőségek adódnak azok számára, akik szkennelvel, digitális kamerával rendelkeznek, vagy részt tudnak venni úgynevezett online cyber-terápián.

A Judy Weiser által alapított *The PhotoTherapy Centre* elméleti és gyakorlati munkásságának középpontjában különböző fotóterápiás technikák állnak. (Weiser, 1985; PhotoTherapy Centre, é. n.) A Központban megfogalmazott elképzelések szerint mindegyik terapeuta különböző módon használja a módszert, a választás függ személyes kondíciótól, elméleti preferenciáitól, valamint a céloktól. Nincs előre meghatározott szabály arra nézve, hogy mi a módszerek „jó” használata, vagy milyen sorrendben kellene azokat alkalmazni. Nincs szükség különös készségekre, hiszen ez nem művészet, hanem a kommunikáció egy fajtája. A fotóterápia nem arról szól, hogy a kliensek fotóit interpretálják számukra, mert a bemenetnek mindig a kienstől kell származnia. A terapeuta ösztönző kérdéseket tesz fel, hogy a megfelelő érzelmi hatást

fedezhessék fel együtt. Mivel a képek felfogása és a kiváltott érzelmek egyediek, ezért nincs eredendően jó vagy rossz irány. A kliens fotóra adott reakciója nem egy diagnózis, vagy adott mentális állapot felé mutat. Ehelyett a terapeuták a mögöttes mintákat keresik, a szokatlan, szimbolikus tartalmakat.

A fotók bemutatása vagy elkészítése csak a terápia kezdete. Azután, hogy a fotó megtekinthetővé válik, a következő lépés aktiválni minden olyan információt, amely a kliens számára elérhető a képpel kapcsolatban. E fázis célja vizuális üzeneteket felfedezni, dialógust kezdeményezni, kérdéseket feltenni, figyelembe venni különböző nézőpontokat, és így tovább. Tehát ami egy fotográfusnak a végpont, az a fotóterapeutának csak a kezdet, mert a fotóterápia nem csak a képek vizuális tartalmáról szól – amelyek ugyan terápiás szempontból fontosak lehetnek –, hanem minden más tartalomról is, ami a kliens és a fotó kölcsönhatásában megjelenik. Az emlékek, érzések és gondolatok felidézése során felmerülő fotográfiai dialógus szinte csak a „mellékterméke” a folyamatnak, ami ugyanakkor gyakran hasznos információkat nyújt. Miközben a kliensek megvitatják a fényképek jelentéseinek egyes rétegeit, sokat elárulnak saját magukról, belső értékrendjükéről, hiedelmeikről, attitűdjeikről, várakozásaikról. A nemverbális kódoknak tehát lényeges szerepe van, mert nyomokat hagynak arról, hogy az emberek hogyan látják a körülöttük lévő világot, és benne a saját helyüket. A fotókhoz fűzött kérdések további terápiás lehetőségeket hordoznak, mindazonáltal az ülések során a terapeuta elsődleges feladata, hogy ösztönözze és támogassa a klienseket saját, személyes felfedezéseikben.

A fotografikus önreprezentáció lehetőségei a kutatásban és a kliensekkel végzett segítő munkában

Egy felépülőben lévő szerhasználóval végzett kutatásomban azt kívántam megmutatni, hogy mennyire egyszerű, könnyen elérhető eszköze lehet a segítői tevékenységnek a fotográfia bármilyen formában történő felhasználása. Éppen a felhasználás lehetőségeinek ez a sokszínűsége az, ami miatt egy teljes mértékben saját, egyedi nézőpontot és módszert választottam, ilyen módon demonstrálva, hogy egy olyan eszközről van szó, ami elég teret nyújt ahhoz, hogy a segítő saját kreativitását, érdeklődését, erősségeit felhasználva végezze hivatását, szervezze a konzultációt. A szociális munka bármely szegmensében jelenlévő kliens résztvevője lehetett volna projektemnek, lehetőségeimet azonban erősen behatárolta, hogy Magyarországon egyelőre nehezen találni olyan szervezetet, amely a fotózást terápiás jelleggel – vagy kliensei épülésére bármely más módon – felhasználja; ilyen jellegű jó gyakorlatokat legalábbis nem publikáltak. E ritkaságszámba menő szervezetek egyike a Megálló Csoport Alapítvány, amely fotókört működtet, illetve kulturális töltetű,

személyiségfejlesztő célzatú szabadidő-szervezés keretében heti két alkalommal elviszi klienseit egy budapesti galéria kiállításaira.

A témában végzett kutatásomat tehát felderítő jelleggel végeztem, célja a terület előzetes feltérképezése volt, illetve hogy megfelelő támpontokat szerezzek további kutatások elvégzéséhez. Egy hónapon keresztül résztvevő megfigyelést végeztem az említett intézményben. Mint a fotókör aktív tagja, bizalmas kapcsolatot tudtam kialakítani a résztvevőkkel, és jobban megismertem későbbi interjúalanyomat is; láttam csoporthelyzetekben működni, és csoporton kívül is sok olyan szituáció adódott, amikor tanúja lehettem interakcióinak, viselkedésének, illetve megismerhettem őt. Olyan személyt választottam, aki aktívan működik a csoportban, szerhasználó volt, és láthatóan elkötelezett a fotókör iránt, elfogadja annak szabályait, és nem csupán külső nyomásra vesz részt a fotó-sétákon, csoportfoglalkozásokon. Céлом az volt, hogy feltárjam, ő maga – mint felépülőben lévő szenvedélybeteg – hogyan mutatja meg fényképek közvetítésével saját világát. A felépülő szenvedélybeteg világáról természetesen van elképzelése a szakmának, a társadalomnak, a kormányoknak és a hozzátartozóknak stb. is. De vajon hogyan reprezentálja saját magát? Hogyan jelenik meg a függősége, a problémái a mindennapjaiban? Mit mutat meg magából, mit takar el? Hogy ezekre a kérdésekre választ kapjak, interjúalanyomat megkértem, hogy fogja a fényképezőgépét, és kezdje fotózni az életét öt napon keresztül. Bármit lefotózhatott, nem volt kikötés sem a mennyiséget, sem a minőséget illetően. Ezzel párhuzamosan megkértem, hogy legyen az interjúalanyom. A kutatási célokat figyelembe véve az életút-interjú/mélyinterjú kiegészítő módszerére támaszkodtam. Céljaimnak az elkészült képek önmagukban is megfelelhettek volna, de az interjú teljesebbé tette a kutatási folyamatot.

Az interjúalanyomnak (T.) és nekem is nagy könnyebbéget jelentett, hogy már az interjú előtt volt egy munkafolyamat, ami összekötötte kettőnk érdekeit, céljait. Izgalmas kihívás előtt álltunk, hiszen mindannyiunk életútja, élete és mindennapjai mások és egyediek: ezért volt különleges ez a feladat mind az ő számára, mind az én számomra. Kedvező volt a fotókör közege is: az új dolgok megismerése egy felépülő számára teljesen új perspektívákat nyithat egy olyan közösség tagjaként, akik elfogadják és barátjuknak tekintik. Magabiztosan használta fényképezője különböző funkcióit, tisztában volt önmagával, és tisztában volt azzal is, hogy mit szeretne megmutatni magából.

T. képein egyértelműen a nyugalom és a békeesség uralkodik. Központi témája a vallás, amiben megtalálta józansága fő forrását. Ez egyértelműen látszik képein és megmutatkozik elbeszélésében is. Képei nagy részén megjelenik ő maga is: ahogy elmesélte, Isten benne van, Istent magában találta meg, így mindent, amit meg akarna mutatni róla, elég egy portréban bemutatnia. Ezt a központot keretezik a helyszínek, az emberek, akik körülveszik, az étel, amit eszik, és a könyvek, amiket olvas. Csodálatos összhang mutatkozik meg fotóiban és az

életéről szóló
elbeszélésében – ha
nem készítettem
volna el vele az
interjút, és csupán a
fotósorozatra
támaszkodom, akkor
is jelentős mennyiségű
információhoz
jutottam volna
életével kapcsolatban.

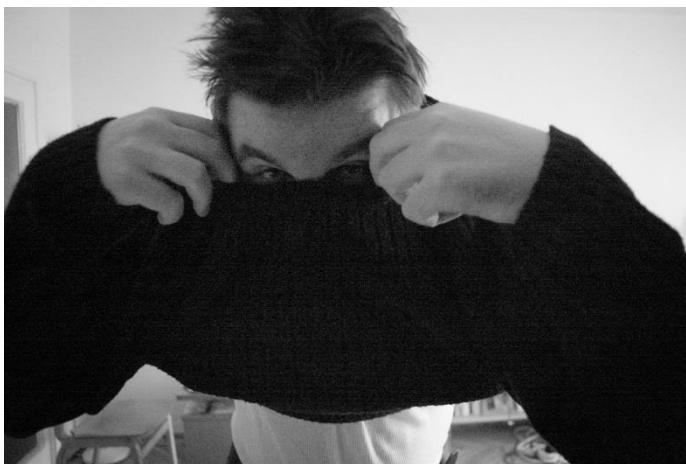
A fotókör iránti
elkötelezettsége szintén megjelenik a képeken: ahogy elmesélte, itt megtalálja
nap mint nap azt a közösséget, ahova tartozhat, és akiktől tanulhat a fotózásról.
Az emberek, akik körülvették a vizsgálat öt napjában, ebből a körből kerültek ki.

Sokatmondó, ahogyan bizonyos képek – rituális teafigyasztás, TV-nézés –
napról-napra megjelennek a fényképsorozatban. A kenyér többször is
megjelenik a képeken, az elkészített ebéd vagy vacsora, precíz tálalásban,
visszatérő motívum. Szintén fontosnak tartotta lefotózni, ahogy befizet egy

csekket – mint ami a mindennapokhoz tartozik. Ma már nem ugyanabban a ruhában alszik, mint amiben napközben jár, a lakásban rend van, és mindennek megvan a saját helye.

Az egyes napi tevékenységeinek is megvan a saját helye, ideje: a teázás a kanapén történik minden reggel, a TV-t nem az ágyból nézi, hanem székből, vagy a kanapéról, az étkezések a konyhaasztalnál történnek, nem a

szobában vagy az ágyban. Egy még aktív, függő szerfogyasztó világában egyetlen dolog irányítja az életet és a mindennapokat: a szer. T. fotóin figyelemre méltó, hogy már felépülőként megjelenik a rendszer az életében, a megszokott dolgok folytonossága, mint ami a felépülés folyamatának lényegi összetevője.

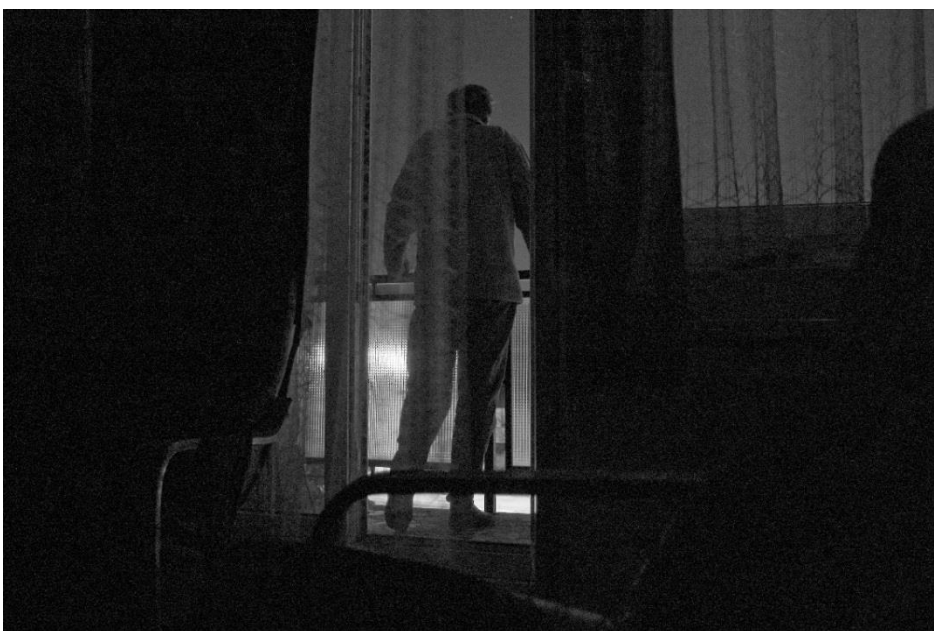
Fotózott a könyvekből is, amelyeket olvasott: „Vannak, akik az alkoholból, vagy kábítószerből próbálnak erőt meríteni, de köztudott, hogy ezek hova vezetnek.” – olvasható az egyik képen. Isten iránti elkötelezettsége is megjelenik a vallási témájú könyvek oldalainak lefotózásában. Megjelenik a közösség, amiben most jól érzi magát, a fotó-csoport, de ott vannak az önarcképek is, amelyekkel kivetíti magát a kép szemlélője, a világ számára – ahogy verbálisan „kivetítette” magát az interjúban is. Nemegyszer gyermekkor hangulatképeit próbálja fotóiban visszaidézni, és ezzel együtt a férfi, az apa-szerep is feltűnik a képeken. Az

életút-interjú során elmondottak szerint aktív szerhasználóként sokat szenvedett az önmagával, családjával való kapcsolatában, és folytonos költözései mutatták, hogy nem találja a helyét a világban, és azt, hogy miben jó, mi az, amiért nem fogja „üldözni” senki.

Az interjú végén elérkezett életében a jelenhez: lenyugodott, szermentes életet él, állandóságot vitt mindennapjaiba, amire már régóta vágyott. Képein látszik, hogy elkülöníti még aktív szerhasználóként hordozott függő vonásait, énjét a mai – ahogyan ő fogalmazott – egészséges

énjétől. Úgy vélem, T. élettörténete és elkészített fotográfiái nagymértékben hozzájárultak megismeréséhez, s függőből józanná válásának leképezéséhez. Minden kép magában hordoz egy-egy sajátos mozzanatot, hangulatot, emléket és információt, amely megmutatta számomra azt, hogy miként fejezi ki saját világát.

A fotóköri által kiadott könyvbeszámoló (Minyó Szent, 2012) is alátámasztja pozitív értékelésemet: saját, személyes tapasztalataikat a fotózás játékos hatásaival kapcsolatban. A kliensek fotózása szempontjából lényeges, hogy különösebb előzetes tudás nélkül is el lehet kezdeni, de aki akarja, az képezheti magát, van rá lehetősége és segítséget kaphat hozzá. Interjúalanyomnál a fotózással való önálló ismerkedésekor az első kép egy fekete folt lett, de nem adta fel, nem keseredett el, hanem saját erőfeszítéseire és a társai tapasztalataira támaszkodva megtanulta – és a maga képére formálta. Lett egy

új kifejezési forma az életében, amire büszke lehet, amiben jó, és ami még gyönyörködtet is.

Összegzés

A szociális fényképezésnek, és az általános fényképezési technikák terápiás felhasználásának megalapozott helye van a segítő szakmában. A történelem során kialakult helyzetek és események fotó-dokumentációi, a terület jeles képviselői bizonyították, hogy a fényképezésnek nem csupán művészi vonulatával érdemes foglalkozni. Számos kutatás és projekt született az elmúlt évtizedekben, amely megmutatta, hogy a fotózás a társadalomtudományi kutatás és a terápiás fejlesztő munka hasznos eszköze lehet.

A kreativitás fejlesztése az egyén számára a személyiség fejlődése szempontjából is elengedhetetlen. A szociális szakember, akinek feladata a peremhelyzetben élők megsegítése, szűkös és néha szinte lehetetlen keretek között kénytelen munkáját a lehető legemberközpontúbban végezni. Eközben meg kell, hogy tartsa lelkesedését, megfelelő szakmai hozzáállását. Érdemes tehát kihasználnunk a fényképezésben rejlő – akárcsak más hasonló – új lehetőségeket, mert nem csak érdekesebbé, de részletgazdagabbá is tehetjük klienseinkkel fenntartott kapcsolatainkat. Sokszor találkozunk olyan személlyel, akivel nehezebb elindítani a beszélgetést, mert nem tud megnyílni. Egy fotó-projekt ilyenkor oldhatja a beszélgetés merevségét, elősegítheti a kapcsolatteremtést. A továbbiakban nagyon jó összehasonlítási alapot adhat az is, ha időben eltérő fotó-projekteket használunk ugyanazon személynél, és megbeszéljük vele a képeken megmutatkozó változási tendenciákat. Egy szenvedélybetegséget kezelő terápia során például jól alkalmazható módszer lenne ez a rehabilitációs intézménybe való bekerüléstől kezdve egészen a befejezésig, vagy akár később is, a józanodás fázisait követve. Egyik másik megközelítéssel élve, felhasználható lenne a módszer olyan módon is, hogy az öt napos fotózás egy az elsőtől képest hetekkel vagy hónapokkal későbbi időpontban megismétlésre kerül, sőt, ez egy huzamosabb ideig tartó felméréssé is bővíthető – ami persze a résztvevő szándékától is függ.

A kliens kezébe adni a kutatás, fejlesztés eszközét, új szemléletet jelent a magyarországi szociális munkában: azt remélem, ezzel az írással hozzájárulhatok ennek a szemléletnek a bevezetéséhez. Szakemberként fontos képességünk a megújulás: hogy valami újjal foglalkozzunk, tágítsuk ismeretünket, ismerjünk meg technikákat, amelyek azért jöttek létre, hogy embertársainkat szolgálják.

Irodalom

- Bán, A. (2008). *A vizuális antropológia felé*. Budapest: Typotex.
- Emmison, M. & Smith, Ph. (2000). *Researching the visual*. London: Sage.
- Gondolat Kiadó, Budapest, 2009.
- Héra, G. & Ligeti, Gy. (2005). *Módszertan – A társadalmi jelenségek kutatása*. Budapest: Osiris.
- Minyó Szept, K. (2012). *FoToNoIre – Fény-és árnyképek*. Budapest: Megálló könyvek.
- PhotoTherapy Centre (é. n.). <http://www.phototherapy-centre.com/home.htm>
(Letöltve: 2014. 01. 27.)
- Sztompka, P. (2009). Vizuális szociológia. A fényképezés mint kutatási módszer.
- Weiser, J. (1985). Training and Teaching of Photo and Video Therapy. Central Themes, Core Knowledge, and Important Considerations. *Phototherapy* 4 (4): 9-16.